

4(4)
2024

СУСПІЛЬСТВО ТА
НАЦІОНАЛЬНІ
ІНТЕРЕСИ

УДК 378.147:37.013.74:001.891.3

[https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-4\(4\)-247-260](https://doi.org/10.52058/3041-1572-2024-4(4)-247-260)

Басюк Наталія Анатоліївна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри початкової освіти та культури фахової мови, Житомирський державний університет імені Івана Франка, вул. Велика Бердичівська, 40, м. Житомир, 10008, тел.:(041) 243-14-17, <https://orcid.org/0000-0002-5964-6098>

РОЗВИТОК ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ В МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ЯК ПІДГОТОВКА ДО ЗДІЙСНЕННЯ ГУМАННО-ЕТИЧНОЇ ПОВЕДІНКИ

Анотація. У статті розкривається погляд на емоційний інтелект як основу гуманно-етичної поведінки вчителя початкової школи. З'ясовано, що молоді вчителі у своїй професійно-педагогічній діяльності найчастіше стикаються з труднощами емоційного плану, до вирішення яких є недостатньо підготовленими. Це викликає ігнорування принципами гуманізму, порушення педагогічної етики й такту. Причиною проявів нетактовності й етико-педагогічних помилок є, насамперед, недостатня сформованість навичок емоційного інтелекту в педагога: недостатній розвиток умінь вчасно розпізнати й усвідомити власні емоції, самоконтролю, емоційно-вольової саморегуляції, вмінь виражати власні емоційні реакції безпечно й екологічно, визначати за зовнішніми ознаками емоційний стан молодших школярів, передбачати наслідки власної емоційної поведінки, проявляти емпатію по відношенню до дітей та інших учасників освітнього процесу. Учитель з низьким рівнем емоційного інтелекту не здатен до ефективної педагогічної комунікації й побудови ефективної взаємодії на засадах довіри й партнерства.

У статті подається авторська дефініція поняття «емоційний інтелект учителя початкової школи». Під ним розуміється професійно значуща, динамічна, інтегральна особистісна властивість, яка на основі когнітивної обробки внутрішньої та зовнішньої емоційної інформації забезпечує усвідомлене регулювання власного емоційного стану та емоцій інших людей з метою встановлення продуктивної педагогічної взаємодії та задля досягнення особистісної і професійної успішності.

Показано, що емоційний інтелект є основою для формування емоційно-етичної компетентності як професійної компетентності вчителя початкових класів, передбаченої Професійним стандартом. У своїй емоційній поведінці фахівець повинен орієнтуватися на вікові психологічні особливості емоційної

сфери молодших школярів, серед яких: надмірна емоційність, відкритість у прояві емоцій, невміння керувати власними емоціями, слабкий розвиток волі, емоційна залежність від учителя, потреба в позитивних емоціях, здатність до наслідування характерних для них рис свого вчителя.

Недостатній розвиток емоційного інтелекту вчителя початкової школи обумовлює появу етико-педагогічних порушень, формою вираження яких є крик, образи, залякування, нетактовні зауваження, приниження, глузування, інші маніпулятивні дії, які виходять за межі етики і є свідченням антипедагогічної поведінки вчителя. Фахівець несе повну відповідальність за вираження власних емоцій і наслідки своєї поведінки та має передбачати їх вплив на учнів. Підготовка майбутнього вчителя початкової школи до реалізації основних засад гуманістичної педагогіки здійснюється під час здобуття професії, а отже, розвиток емоційного інтелекту в майбутніх фахівців – першочергове завдання закладів вищої педагогічної освіти.

Ключові слова: емоційний інтелект, майбутній вчитель початкової школи, вчитель, гуманізм, етико-педагогічні помилки, психологічне насильство.

Basiuk Nataliia Anatoliivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Primary Education and Culture of Professional Language, Zhytomyr Ivan Franko State University, St. Velyka Berdychivska, 49, Zhytomyr, 10008, tel.:(041) 243-14-17, <https://orcid.org/0000-0002-5964-6098>

DEVELOPMENT OF EMOTIONAL INTELLIGENCE IN FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS AS PREPARATION FOR PERFORMING HUMANE AND ETHICAL BEHAVIOR

Abstract. The article reveals a view of emotional intelligence as the basis of humane and ethical behavior of an elementary school teacher. It was found that young teachers in their professional and pedagogical activities most often face difficulties of an emotional level, to solve which they are not sufficiently prepared. This causes ignoring the principles of humanism, violation of pedagogical ethics and tact. The reason for the manifestations of tactlessness and ethical and pedagogical errors is, first of all, insufficient development of emotional intelligence skills in the teacher: insufficient development of the ability to recognize and understand one's own emotions in a timely manner, self-control, emotional-volitional self-regulation, the ability to express one's own emotional reactions safely and ecologically, to determine by external signs the emotional state of younger schoolchildren, predict the consequences of their own emotional

behavior, show empathy towards children and other participants in the educational process. A teacher with a low level of emotional intelligence is not capable of effective pedagogical communication and building effective interaction based on trust and partnership.

The article presents the author's definition of the concept of "emotional intelligence of an elementary school teacher." It is understood as a professionally significant, dynamic, integral personal property that, on the basis of cognitive processing of internal and external emotional information, provides conscious regulation of one's own emotional state and the emotions of other people in order to establish productive pedagogical interaction and to achieve personal and professional success.

It is shown that emotional intelligence is the basis for the formation of emotional and ethical competence as a professional competence of a primary school teacher, provided for by the Professional Standard. In his emotional behavior, the specialist should focus on the age-related psychological features of the emotional sphere of younger schoolchildren, including: excessive emotionality, openness in the expression of emotions, inability to manage one's own emotions, weak development of the will, emotional dependence on the teacher, the need for positive emotions, the ability to imitate characteristic for them, the trait of their teacher.

Insufficient development of the emotional intelligence of a primary school teacher leads to the emergence of ethical and pedagogical violations, the form of expression of which is shouting, insults, intimidation, tactless remarks, humiliation, mockery, other manipulative actions that go beyond ethics and are evidence of the teacher's anti-pedagogical behavior. The specialist bears full responsibility for the expression of his own emotions and the consequences of his behavior and must anticipate their impact on students. The preparation of the future primary school teacher for the implementation of the basic principles of humanistic pedagogy is carried out during the acquisition of a profession, and therefore, the development of emotional intelligence in future specialists is the primary task of institutions of higher pedagogical education.

Keywords: emotional intelligence, future primary school teacher, teacher, humanism, ethical and pedagogical mistakes, psychological violence.

Постановка проблеми. У сучасному українському суспільстві доброти, милосердя, співчуття, великодушності стає дедалі менше. Російсько-українська війна, соціальна несправедливість і нерівність, екологічні катастрофи тільки посилюють цю тенденцію. Американський психолог, професор Гарвардського університету Дж. Каган вважає, що людина від народження запрограмована робити добро і проявляти співчуття. Її мозок

працює за біологічною програмою, в якій одне з перших місць займає здатність створювати нейронні зв'язки, що відповідають за емоційне співпереживання, пов'язане з соціальною взаємодією і дотриманням моральних норм, тобто емпатію. У своїй теорії розвитку моральності у дітей науковець прийшов до висновку, що моральна поведінка особистості має ірраціональну основу.

Схожих поглядів дотримувався Ч. Дарвін, наголошуючи на природному походженні милосердя. Він розглядав його як найбільш розвинений і генетично успадкований інстинкт, який змушує людину допомагати іншому заради неї ж самої, що дає можливість створювати сприятливі умови для виживання виду. Таким чином, схильність до милосердної і співчутливої поведінки є внутрішньовидовим захистом людства й усього живого. Ще один американський професор Д. Келтнер, директор Центру досліджень доброти, говорить, що піклування про іншого складає основу сутності людини. Однак, продовжує він, у суспільстві сформувався пріоритет індивідуального над колективним. Культивує цінності індивідуалізму, людина дбає про особисту вигоду, прагне до індивідуальних благ, нехтуючи потребами й емоціями оточуючих. А звідси – ворожість і агресивність по відношенню до іншого, заздрість, обман, гнів, злість, байдужість, насилля.

Отже, постає необхідність утвердження гуманістичних цінностей добра, співчуття, милосердя, турботи про інших, совісті, відповідальності. Основні принципи гуманізму: визнання людини найвищою соціальною цінністю; віра в людину та її можливості; повага до прав і свобод людини; свобода, щастя, рівність. Відомий польський науковець Богуслав Сліверські пише: «Насильство породжує насильство: той, кого в дитинстві били та принижували, будучи дорослим, повторить сценарій гноблення проти своїх дітей чи підлеглих» [1]. Щоб у подальшому житті діти не боялися зовнішнього світу й не спілкувалися мовою насильства, в першу чергу школа має створити емоційно безпечне й комфортне для навчання й виховання середовище, в якому немає образ, принижень, психологічних й фізичних небезпек і ризиків. Обов'язок вчителя – забезпечити ці умови. Крикливий та роздратований вчитель, який не вміє стримувати власні негативні емоції, не вміє керувати собою в напружених ситуаціях, не може гарантувати емоційну безпеку й соціальну гармонію в учнівському колективі. Особливо це стосується дітей молодшого шкільного віку, які, в силу свої вікових особливостей, не можуть протистояти емоційному та інтелектуальному тиску педагога та характеризуються низкою специфічних особливостей емоційно-вольової сфери. З огляду на це актуального значення набуває необхідність розвитку емоційного інтелекту в майбутніх учителів початкової школи як основи гуманно-етичної поведінки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасна гуманістична педагогіка ґрунтується на засадах класичної педагогіки А. Дістервега, Я.-А. Коменського, Я. Корчака, А. Макаренка, Й.-Г. Песталоцці, Ж.-Ж. Руссо, Г. Сковороди, К. Ушинського та ін. На розвиток гуманістичної педагогіки значний вплив справила гуманістична психологія. Розроблена її представниками «Я-концепція» розглядалась як внутрішнє утворення особистості, що постулює систему уявлень індивіда про самого себе і є важливим чинником детермінації поведінки. Вона відіграє активну роль у самостановленні й самоутвердженні особистості. Зокрема, представники гуманістичної психології А. Маслоу, К. Роджерс, В. Франкл запевняли, що повноцінне виховання дитини неможливе без розкриття її власного потенціалу, становлення самосвідомості, самореалізації й самоутвердження. Гуманістичні ідеї педагогів-новаторів Ш. Амонашвілі, О. Захаренка, С. Лисенкової, В. Сухомлинського складають основу педагогіки співробітництва. В сучасній педагогіці гуманізація освіти науковцями (Г. Балл, С. Кончаренко, В. Кремень, О. Савченко та ін.) розуміється як створення максимально сприятливих умов для самовизначення підростаючої особистості, розкриття й розвитку її здібностей, уважне ставлення до її внутрішнього світу, турботу про здоров'я.

Мета статті – розкрити погляд на проблему емоційного інтелекту як основу гуманно-етичної поведінки вчителя початкової школи, обґрунтувати необхідність розвитку емоційного інтелекту у студентів на етапі здобуття професії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Гуманно-етична поведінка вчителя передбачає поєднання доброго й гуманного відношення до дітей з акцентом на повазі до особистості кожного учня (його індивідуальних особливостей, прагнень, думок) і дотримання норм і принципів професійно-педагогічної етики й такту.

Гуманізм професійної діяльності вчителя як один з принципів педагогічної етики пов'язаний не лише з індивідуальністю учня. Він стосується насамперед особистості педагога і саме – його емоційно-чуттєвої сфери. Емоції й почуття допомагають педагогу налагоджувати зв'язок з учнями та іншими учасниками освітнього процесу, з самим собою, виражати оціночне ставлення до моральних явищ, співчувати, любити й поважати дітей, заохочувати до навчання, розкривати їх природні обдарування, впливати на психофізичний стан вихованців. За допомогою емоцій вчитель передає схвалення або осуд, невдоволення або обурення. Однак сліпе й інстинктивне слідування власним емоціям може призвести до помилкових дій учителя, проявів нетактовності, тому їх потрібно пропускати через фільтр свідомості. Л. Мельничук [2, с. 53] пропонує перелік основних ознак педагогічного такту, що відрізняють його від нетактовності: природність і

простота спілкування без фамільярності; довіра без потурання; серйозність тону без натягнутості; іронія і гумор без насмішкватості; вимогливість без дріб'язкової прискіпливості, грубості; доброзичливість без залицання; діловий тон без драгівливості; своєчасність виховного впливу без поспішності; принциповість і наполегливість без упертості; уважність і чуйність до учнів без підкреслення цього; навчання без підкреслення своєї переваги в знаннях і уміннях; вислуховування без вираження байдужості.

Після закінчення навчання в закладі вищої педагогічної освіти молоді вчителі нерідко зустрічаються з багатьма труднощами професії. Найчастіше – це труднощі, пов'язані з емоційним аспектом професійної педагогічної діяльності: керування власними емоціями, недостатня сформованість навичок самоконтролю, невміння грамотно демонструвати учням свої почуття та емоції, неволодіння невербальними засобами комунікації, недостатній розвиток умінь визначати емоційний стан школярів за зовнішніми сигналами тощо. Причину такого стану слід шукати в недооцінюванні емоційної складової освітнього процесу в умовах вищої школи й неповну готовність до зустрічі з проблемами такого роду. Зрозуміло, що на практиці це призводить до ряду етико-педагогічних помилок у комунікації. Вчорашній студент, який нещодавно був ярим прибічником гуманістичної педагогіки, демократичного стилю спілкування й гостро критикував учителів за певні моменти педагогічного спілкування, за кілька років роботи в школі перетворюється на педагога з нотками авторитаризму. Він прагне взяти дисципліну в класі під свій суворий контроль, дратується через власну безпорадність перед класом й неможливість вгамувати дітей, дратується через дитячі пустощі і їх небажання беззаперечно виконувати його вказівки і розпорядження, відчуває невдоволення від неухважності й повільної реакції учнів тощо. Нерідко своє роздратування вчитель переносить на молодших школярів, зривається на крик, використовує образливі й принизливі репліки, саркастичні висловлювання, залякує, погрожує. Цим він завдає душевних ран школярам, створює атмосферу непорозуміння, відчуження, неприязні, провокує конфлікти з учнями та їх батьками, підриває систему довірливих взаємостосунків та власний авторитет. Характерно, що сам педагог упевнений у правильності власної поведінки і в тому, що працює найпрогресивнішим чином, оскільки підміна педагогічних поглядів і переконань відбувається непомітно для нього самого. Стає очевидним, що за таких умов учитель виступає найбільш травмуючим чинником для учнів. Неетична поведінка вчителя може також стати причиною психологічних травм, неврозів, апатії, зниження продуктивності, емоційної напруженості, небажання дитини відвідувати школу. На фізичному рівні це проявляється у формі психосоматичних захворювань. Прикметно, що

в результаті такої його поведінки страждають не тільки учні, але й сам учитель. У нього виникає стресовий стан, нездорове усвідомлення залежності професійного самопочуття від поведінки учнів, незадоволення власною педагогічною працею.

Сформованості у вчителя початкової школи умінь будувати партнерську взаємодію з дітьми, здатності керувати власним емоціями, вирішувати конфліктні ситуації ненасильницьким шляхом, безпечно взаємодіяти з усіма учасниками освітнього процесу вимагає Професійний стандарт за професіями «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти», «Вчитель закладу загальної середньої освіти», «Вчитель з початкової освіти (з дипломом молодшого спеціаліста)». Перераховані здатності узагальнено терміном «емоційно-етична компетентність». Вона базується на емоційному інтелекті. Розвивати емоційний інтелект у майбутніх фахівців початкової школи – означає водночас працювати над розвитком їх емоційно-етичної компетентності.

Тривалість емоцій дуже коротка: від долі секунд до кількох хвилин. Однак їх вплив на поведінку людини дуже сильний. Завдяки своїй потужній силі вони здатні суттєво впливати на повсякденні дії, здоров'я і стосунки з іншими. Вони можуть активізувати людину, збільшувати її продуктивність і в результаті привести до успіху. Занадто сильні й неконтрольовані емоції можуть викликати руйнівну для себе й інших поведінку, бути джерелом необдуманих рішень і конфліктів. Корінь проблеми криється не в самій емоційно напруженій ситуації, а в тому, як людина ставиться до цієї ситуації і як діє: долає хвилювання, незадоволеність, розчарування, інші емоційні реакції, мобілізує свій розум, почуття, волю, що дозволяє їй діяти спокійно, врівноважено і розумно в конкретних обставинах, як справляється зі своїми злетами й падіннями після пережитого стресу і чи здатна швидко відновитися, мотивувати себе до життя і рухатися далі. Щоб мінімізувати шкідливий вплив емоцій й ефективно поводитись під час та після емоційно критичної або стресової ситуації, потрібно набути навичок емоційного інтелекту. Для майбутнього вчителя початкової школи оволодіння навичками емоційного інтелекту є профілактикою від можливих негараздів, з якими він зустрінеться в майбутній професії.

Під емоційним інтелектом вчителя початкової школи ми розуміємо професійно значущу, динамічну, інтегральну особистісну властивість, яка на основі когнітивної обробки внутрішньої та зовнішньої емоційної інформації забезпечує усвідомлене регулювання власного емоційного стану та емоцій інших людей з метою встановлення продуктивної педагогічної взаємодії та задля досягнення особистісної і професійної успішності.

Американський журналіст і психолог Д. Гоулман у 90-х роках минулого століття, розмірковуючи над структурою емоційного інтелекту, який він пізніше визначив як емоційна компетентність, включив до її складу п'ять компонентів:

1) самопізнання – здатність ідентифікувати свої емоції, свою мотивацію під час прийняття рішень, пізнавати свої слабкі і сильні сторони, визначати власні цілі й життєві цінності.

2) саморегуляція – здатність здійснювати контроль над власними емоціями, стримувати емоційні імпульси.

3) мотивація – здатність прагнути досягнути мети не заради зовнішніх стимулів, а заради самого факту її досягнення.

4) емпатія – здатність враховувати емоційний стан інших людей під час прийняття рішень, а також здатність співпереживати іншим.

5) соціальні навички – здатність будувати гармонійні стосунки з іншими людьми, спрямовувати їх в бажаному напрямку.

Українська дослідниця В. Зарицька [3] виокремлює сім загальних ознак, які свідчать про наявність в особистості емоційного інтелекту. До них відносяться:

- адекватність реакцій особистості на будь-які явища чи ситуації;
- здатність оцінювати емоційні реакції інших людей на предмети, явища, об'єкти, конкретні ситуації;
- здатність визначати роль емоцій у житті людини;
- здатність проявляти емоції відповідно до ситуації або всупереч їй;
- здатність контролювати свої емоції;
- здатність розпізнавати і керувати емоціями інших людей;
- здатність особистості використовувати емоції для досягнення поставленої мети.

Найсуттєвішими ознаками високого рівня розвитку емоційного інтелекту особистості В. Зарицька називає наступні: особистість виражає свої почуття чітко й прямо; не боїться виражати невпевненість і страхи; вміє пояснювати невербальні сигнали, які використовуються при спілкуванні; вміє висловити розчарування, не образивши співрозмовника; здатна контролювати свої страхи, хвилювання, невпевненість та інше; уважна до небезпек, турбот, думок інших; здатна розпізнавати мотиви емоцій та приховані емоції; обережна й тактовна у своїх емоційних реакціях; врівноважує свої почуття з розумом, логікою і реальністю; незалежна, впевнена у собі; оптимістична, не дозволяє невдачам пригнічувати себе внутрішньо і зовнішньо [3, с. 79.].

На етапі професійної підготовки варто звернути увагу майбутніх учителів початкової школи на вікові психологічні особливості емоційної

сфери учнів молодшого шкільного віку. Фахівець має чітко усвідомлювати і враховувати їх у своїй повсякденній роботі. По-перше, молодші школярі живуть емоціями. Це проявляється в тому, що вони відкриті й довірливі, нестримні у прояві власних емоцій, імпульсивні, бурхливо реагують на емоційні чинники, ще не вміють достатньою мірою приховувати власні переживання й керувати власними емоційними реакціями, хоча здатність до цього упродовж навчання в початковій школі зростає. Поступово в учнів з'являється здатність до емоційно-вольової регуляції власних небажаних емоційних реакцій. У період молодшого шкільного віку активно розвиваються вищі почуття – моральні й соціальні. По-друге, молодші школярі оцінюють свого першого вчителя не за його професійною компетентністю, а на рівні почуттів. Якщо вони відчують, що вчитель добрий, позитивний, любить їх, підтримує, поважає особистий простір, вони дарують свою любов у відповідь. По-третє, молодші школярі легко переймаються настроєм свого педагога. Крім того, для них властива сильна емоційна залежність від нього, що проявляється у прагненні отримати похвалу від вчителя, бути в полі його зору, відчувати тактильні дотики, в бажанні розповісти учителю свої думки і почуття, найзаповітніше й сокровенне, попросити про допомогу. О. Лелюх-Степанчук [4] відзначає, що молодшим школярам властива здатність відчувати емоційний голод – потребу в позитивних емоціях вчителя. Якщо ця потреба не задовольняється, дитина прагне компенсувати її за рахунок спілкування з іншими дітьми прямо-таки на уроці. Оскільки вольові навички в молодшому шкільному віці не достатньо розвинені, дитина не може протистояти своєму непереборному бажанню поспілкуватися. Проте це сприймається незрілим педагогом як порушення поведінки й викликає у нього роздратування й гнів.

Ще одна важлива специфічна особливість молодших школярів проявляється в тому, що учні здатні наслідувати значимі для них характерні риси свого вчителя, його поведінку, що стимулює їх до формування цінних особистісних якостей. Особливо це помітно при переході в середню школу. За стилем спілкування учнів можна вгадати, хто був класоводом у них у початковій школі. Якщо перша вчителька життєрадісна, помірна в прояві емоцій, в міру експресивна, врівноважена, то такі ж експресивні ознаки спостерігаються в молодших школярів. Якщо вчителька занадто енергійна, сувора, демонструє класу надмірний негатив, такими ж емоційними проявами характеризуються учні.

Вчитель початкових класів займає першочергове місце в житті дитини. Він користується неабияким авторитетом. Йому беззаперечно довіряють, обожають і поважають. Його слухають з благоговінням, до нього звернені очікування вищої справедливості, він владний і турботливий одночасно.

Науковець А. Адлер відносить вчительську професію до так званих кратичних професій (з грецького «кратос» - влада).

Дуже важливо проінформувати студентів про значення вчителя початкової школи у створенні атмосфери психологічного комфорту і підтримки у класі. Виходячи з найкращих спонукань, бажаючи, щоб діти стали вихованими, освіченими, ідеальними, учитель починає змінювати у них те, що йому не подобається. При цьому він може забувати про толерантність й повагу до дитини, її думок, почуттів, переступаючи кордон між звичайним виховним впливом і педагогічним насильством та займаючи при цьому позицію сили й домінування. Реалізації такої стратегії сприяє низький рівень розвитку його емоційного інтелекту. Несформованість навичок емоційного інтелекту у педагога, які включають уміння вчасно розпізнати й усвідомити власні емоції, навички самоконтролю й саморегуляції, вміння виражати власні емоційні реакції безпечно й екологічно, тобто без шкоди для інших, вміння визначати за зовнішніми ознаками емоційний стан школярів, передбачати наслідки власної емоційної поведінки, проявляти співчуття й співпереживання по відношенню до дітей, здатна призвести до негативних результатів у педагогічній діяльності. Постійна критика, прискіпливість, завищені вимоги породжують у дитини невпевненість і замкнутість. Гучні крики, образи, залякування, маніпуляції, глузування, нетактовні зауваження щодо інтелектуальних здібностей, зовнішнього вигляду, на адресу батьків можуть викликати у школярів емоційні травми, проблеми у поведінці, нездатність зосереджуватись і запам'ятовувати навчальний матеріал, знижують навчальну мотивацію, викликають агресію й бажання захиститись. Така поведінка педагога є відхиленням від норми. Вона виходить за межі етики і є свідченням антипедагогічних дій.

Крик – один з видів психологічного насильства. За своїм впливом на дитячу особистість він прирівнюється до фізичних покарань. В. Сухомлинський зазначав, що крик – це вірна ознака відсутності культури людських відносин. Причини педагогічного крику – емоційна неврівноваженість, нервові виснаження, втома, власне безсилля. По суті, це відбувається тому, що вчитель безпорадний перед внутрішнім роздратуванням, власним емоційним станом і ситуацією, викликаних незнанням дієвих методик налагодження дисципліни в класі, організації спільної творчої діяльності, прийомів ефективної комунікації, засобів ефективного психологічного впливу на учнів, індивідуальних і вікових особливостей молодших школярів, надмірною емоційністю самого вчителя, недостатнім розвитком його комунікативних навичок тощо. Лякає те, що використання педагогом крику перетворюється у звичку, стає стереотипом

поведінки. Поступово схожа реакція з'являється з незначного приводу. Л. Хоружа, описуючи етико-педагогічні помилки вчителя початкових класів, зазначає, що вони «мають не лише ситуативний, випадковий характер, а й закріплюються на рівні свідомості, вмінь і навичок. ... У загальному плані вони унеможливають вироблення гуманістичної стратегії педагогічної діяльності (планування, цілеутворення, відбір навчального змісту) і тактики професійної педагогічної дії (вибір методів і прийомів педагогічної взаємодії, способів організації навчальної діяльності школярів, створення емоційно-сприятливого тла навчання» [5, с. 38.].

Залякування – ще один насильницький прийом у педагогічній комунікації, який дозволяє контролювати вихованців за допомогою страху. Залякування заставляє дитину жити у постійному страху покарання, викликає бажання приховувати справжній стан речей, свої думки й почуття з метою бути для вчителя зручним, чемним, правильним. У школяра гальмується здатність розмірковувати, вибудовувати причинно-наслідкові зв'язки. Це неминуче призводить до формування неадекватної, насамперед заниженої, самооцінки, неконтрольованої аутоагресії, невміння досягати успіху. Дослідниця Ж. Власюк стверджує: «Образа дитини, яку несправедливо скривдили, може стати причиною асоціальної або агресивної поведінки» [6]. Крики, залякування, погрози ґрунтуються на почутті страху покарання, який, у свою чергу, базується на інстинкті самозбереження. Страх паралізує, заставляє приймати на віру всі слова учителя-маніпулятора. Ще давньогрецький філософ Арістотель говорив, що «страх – це очікування зла». Слово «очікування» означає «невідомість», тобто відсутність чіткого бачення ситуації. Це ставить молодшого школяра у стан невпевненості та небезпеки. Для ще не сформованої особистості молодшого школяра такі психологічні маніпулятивні дії, що йдуть від авторитетного, значущого дорослого, яким є вчитель початкових класів, особливо небезпечні. Вони схожі на «гру на струнах дитячих почуттів» [7].

О. Литвинчук трактує маніпуляцію як «психологічний вплив на людину, коли приховуються мотиви, цілі, сам факт впливу, використовується психологічна сила, гра на слабкостях для досягнення власних результатів, а також вносяться зміни у мотиваційну структуру іншої людини (спонука до здійснення спроектованих маніпулятором дій)» [8]. Різниця між маніпуляцією і діалогом полягає в наступному: у діалозі враховуються потреби, почуття, думки, позиція іншої людини; при маніпуляції перше місце посідають власні інтереси, а увага фокусується на слабкостях інших. У своєму посібнику В. Зливков і С. Лукомська [9] виділяють сім видів маніпуляції, які мають місце у спілкуванні:

1) Маніпуляція любов'ю – полягає в тому, що на одну чашу терезів покладено любов, а на іншу – певна умова. Наприклад, «Якщо ви мене

любите, то будете виконувати все, що я скажу», «Не будеш слухатися – не любитиму тебе». Дитина усвідомлює, що її люблять не за те, що вона є, а за те, що вона слухняна, виконує вказівки й вимоги дорослих. Любов батьків, учителя сприймається як умова, яку потрібно заслужити або обміняти на слухняність.

2) Маніпуляція страхом. Педагог-маніпулятор змальовує в дитячій свідомості зручну для нього картину, певну загрозу, що базується на брехні й страху. Це дозволяє йому підпорядкувати дитячу волю й управляти нею.

3) Маніпуляція невпевненістю у собі – ґрунтується на акцентуванні слабкостей і недоліків дитини, що викликають у неї глибокі емоційні переживання.

4) Маніпуляція почуттям провини і сорому. Наприклад: «Через тебе наш клас не зайняв першість у шкільному читацькому конкурсі», «Через вас у мене болить голова». Така форма маніпулятивних дій розрахована на те, щоб викликати у дитини почуття провини, відчуття зловживання довірою і позитивним ставленням до неї й непереборне бажання загладити свою помилку «гарними» вчинками.

5) Маніпуляція лестоцями.

6) Маніпуляція почуттям жалю.

7) Маніпуляція на «правилах пристойності» – спрямовується на те, щоб людина постійно концентрувалась на оцінці іншими людьми її вчинків і їх ставленні до неї, а не на власній персоні. Наприклад: «Чоловіки не плачуть», «Старших потрібно слухати», «Про себе варто думати в останню чергу».

Вчитель початкової школи є відповідальним за вираження власних емоційних реакцій і наслідки своєї поведінки, їх вплив на учнів. Його дії мають спрямовуватись на блокування негативних Я-пристрасностей, мобілізацію уявлення поставити себе на місце учня й прояв емпатії до нього, збереження міжособистісної злагоди у взаємодії. Перший учитель має бути для молодших школярів прикладом і зразком у всьому і, зокрема, у прояві своїх емоцій.

Висновки. Таким чином, крики, залякування, приниження, інші маніпулятивні дії є несумісними з гуманістичною педагогікою. Розвинений емоційний інтелект у поєднанні з розвитком емоційної та ціннісно-сислової сфери вчителя початкової школи є його «захистом» від етико-педагогічних порушень. Високий рівень розвитку емоційного інтелекту гарантує успішну побудову педагогічної взаємодії на засадах принципів гуманізму й професійно-педагогічної етики й такту. Підготувати майбутнього вчителя початкової школи до здійснення гуманно-етичної поведінки – означає розвивати у нього емоційний інтелект. А це вже – першочергове завдання

професійної підготовки, що здійснюється в закладах вищої педагогічної освіти.

Перспективу подальшої роботи ми бачимо в досконалому вивченні проблеми розвитку емоційного інтелекту майбутніх учителів початкової школи в умовах університету, розробці його теоретичної та експериментальної моделі та технологій, спрямованих на набуття, удосконалення та зміцнення навичок емоційного інтелекту, що дозволить фахівцю в самостійній професійній діяльності уникнути деструктивних способів педагогічного впливу на учнів.

Література:

1. Сліверські Богуслав. Про наслідки чорної педагогіки та надію на розвиток її кордальної антитези. *Вісник кафедри ЮНЕСКО «Неперервна професійна освіта XXI століття»*. 2022. Вип. 5. С. 67 – 74.
2. Мельничук Л. Б. Педагогічна етика вихователя закладу дошкільної освіти та протидія булінгу : навч.-метод посіб. для студентів педагогічного факультету спеціальності 012 Дошкільна освіта. Рівне : Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янука, 2021. 92 с.
3. Зарицька В. В. Ознаки наявності емоційного інтелекту у особистості. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Педагогіка і психологія»*. 2013. Вип. 19. С. 74 – 79.
4. Лелюх-Степанчук О. О. Особливості емоційного розвитку дітей молодшого шкільного віку. *Теорія і практика сучасної психології*. 2018. №2. С. 140 – 144.
5. Хоружа Л. Л. Упередження етико-педагогічних помилок учителів у взаємодії зі школярами // Навчання і виховання учнів 3 класу : метод посіб. для вчителів / упор. О. Я. Савченко. Київ : Вид-во «Початкова школа», 2004. 512 с.
6. Власюк Ж. І. Виховання почуття справедливості у молодших школярів в позаурочній діяльності : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Київ. 2015. 24 с.
7. Литвинчук А. Н., Чернобровкіна В. А. Манипуляція як средство психологического влияния в педагогическом общении // *Духовність особистості : методологія, теорія і практика : зб. наук. праць / гол. ред.: Г. П. Шевченко*. Луганськ : Вид-во Східноукр. нац. ун-ту, 2005. Вип. 5 (11). С. 103 – 114.
8. Литвинчук О. М. Дослідження маніпуляції в педагогічному спілкуванні. *Наукові праці МАУП*. 2009. Вип. 4 (23). С. 222 – 226.
9. Зливков В. Л., Лукомська С. О. Психологія спілкування педагога : інтегративний підхід : навч. посіб. 2-ге вид. Київ, Ніжин : Видавець ПП Лисенко М. М., 2018. 353 с.

References:

1. Sliverski, Bohuslav (2022). Pro naslidky chornoj pedahohiky ta nadiiu na rozvytok yii kordialnoi antytezy [About the consequences of black pedagogy and the hope for the development of its cordial antithesis]. *Visnyk kafedry YuNESKO «Neperervna profesiina osvita KhKhI stolittia» – Bulletin of the UNESCO Department «Continuous Professional Education of the 21st Century»*, Issue 5, 67- 74 [in Ukrainian].
2. Melnychuk, L.B. (2021). *Pedahohichna etyka vykhovatelja zakladu doshkilnoi osvity ta protydiia bulinhu [Pedagogical ethics of a preschool teacher and prevention of bullying]*. Rivne: Mizhnarodnyi ekonomiko-humanitarnyi universytet imeni akademika Stepana Demianchuka [in Ukrainian].

3. Zarytska, V.V. (2013). Oznaky naiavnosti emotsiinoho intelektu u osobystosti [Signs of emotional intelligence in a person]. *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu. Seriiia «Pedagogika i psykholohiia» – Bulletin of Dnipropetrovsk University. Series «Pedagogy and Psychology», Issue 19*, 74-79 [in Ukrainian].

4. Leliukh-Stepanchuk, O.O. (2018). Osoblyvosti emotsiinoho rozvytku ditei molodshoho shkilnoho viku [Peculiarities of emotional development of children of primary school age]. *Teoriia i praktyka suchasnoi psykholohii – Theory and practice of modern psychology*, 2, 140-144 [in Ukrainian].

5. Khoruzha, L.L. (2004). Uperedzhennia etyko-pedahohichnykh pomyluk uchyteliv u vzaiemodii zi shkoliaramy [Prejudice of ethical and pedagogical mistakes of teachers in interaction with schoolchildren]. *Navchannia i vykhovannia uchniv 3 klasu – Education and upbringing of 3rd grade students*. O. Ya. Savchenko. Kyiv: Vyd-vo «Pochatkova shkola» [in Ukrainian].

6. Vlasiuk, Zh.I. (2015). Vykhovannia pochuttia spravedlyvosti u molodshykh shkoliariv v pozaurochnii diialnosti [Education of a sense of justice in younger schoolchildren in extracurricular activities]. *Extended abstract of Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].

7. Lytvynchuk, A.N., Chernobrovkina, V.A. (2005). Manipuliatsyia kak sredstvo psykholohycheskoho vlyianyia v pedahohycheskom obshcheny [Manipulation as a means of psychological influence in pedagogical communication]. H. P. Shevchenko, *Dukhovnist osobystosti : metodolohiia, teoriia i praktyka – Personal spirituality: methodology, theory and practice: collection of scientific papers*. (Issue 5), (pp. 103-114). Luhansk : Vyd-vo Skhidnoukr. nats. un-tu [in Ukrainian].

8. Lytvynchuk, O.M. (2009). Doslidzhennia manipuliatsii v pedahohichnomu spilkuvani [Study of manipulation in pedagogical communication]. *Naukovi pratsi MAUP– Scientific works of the IAPM, Issue 4 (23)*, 222-226 [in Ukrainian].

9. Zlyvkov, V.L., Lukomska, S.O. (2018). *Psykholohiia spilkuvannia pedahoha : intehratyvnyi pidkhid [Psychology of teacher communication: an integrative approach]* (2nd ed.). Kyiv, Nizhyn : Vydavets PP Lysenko M. M. [in Ukrainian].